

הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל

בעניין סוגיית "יש קניין" והיתר גידול מצעים מנותקים בשביעית*

הקדמה

- א. "יש קניין" – יסוד היתר המכירה
- ב. גידול במצעים מנותקים בשביעית
 1. היתר הבית
 2. הגדרת מלאכות זורע נוטע וזומר
 3. עציץ בשביעית
 4. במכירת העציצים לגוי – יש קניין
- ג. סוף דבר

הקדמה

חז"ל אומרים (מנחות קי ע"א) על הפסוק בתהילים (קלד א) "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּה בָּרַכְנוּ אֶת ה' כָּל עַבְדֵי ה' הַעֲמָדִים בְּבֵית ה' בַּלִּילֹת" – "מאי בלילות? א"ר יוחנן: אלו ת"ח העוסקים בתורה בלילה, מעלה עליהן הכתוב כאילו עוסקים בעבודה". לעסוק בענייני השמיטה זה כמו עיסוק בעבודת הקרבנות, אי אפשר לקיים קורבנות בלא בית המקדש, ולכן חייבים לדבר דברי תורה. כן הוא גם בעניין השמיטה, שאי אפשר לקיים אותה מן התורה, ולכן יש חשיבות בעיסוק בה ובהלכותיה. שביעית זו אחת מהמצוות הקשות, שכן חז"ל אומרים שבשמיטה צריך גבורה מיוחדת, כדברי מדרש תנחומא (ויקרא סי' א):

ר' יצחק נפחא אמר אילו שומרי שביעית, ולמה נקראו גבורי כח, כיון שרואה שדהו מובקרת, ואילנותיו מובקרין, והסייגין מופרצין, ורואה פירותיו נאכלין, וכובש יצרו ואינו מדבר.

* שיעור מרן הרב הראשי לא"י הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, בכנס השנתי למצוות התלויות בארץ, ט"ו בשבט תשנ"ג. השיעור משוכתב וערוך ע"י הרב יואל פרידמן, ובאחריותו בלבד. דברים מקבילים לחלקו הראשון של השיעור פורסמו במאמר "קדושת שביעית", תורה שבעל פה (תשמ"ז), עמ' 1-8.

זו גם מצווה חדשה, ולכן יש חשיבות מיוחדת להתכנס לדבר ולעסוק בהלכותיה.

כאמור יש בקיום השמיטה קושי מיוחד, ולכן נועד היתר המכירה, ועם זאת חייבים לדעת שצריך לצמצם בהיתר המכירה כל כמה שאפשר. נכון הוא שהיתר המכירה נוסד על ידי גאונים קדמונים והוא מקובל מזמן שהתחדש היישוב וגם לאחר הקמת המדינה. עם זאת, יש לדעת שעושים אותו רק מכוח ההכרח, ובגלל שחסרים גיבורי כוח עושי דברו. לכן אנו מתכנסים ועוסקים בהלכותיה ומקווים שנזכה, שמן השמים יזכו אותנו ושנוכל לזכות לקיים את המצווה כהלכתה.

אנו רוצים לעסוק גם בדברים ישנים וגם בדברים חדשים. משמיטה לשמיטה מתחדשים דברים, ועם זאת יש לחזור גם על הראשונות. יש לעסוק בהלכות המחודשות של הגידול בחממות שהתחדשו בזמן האחרון, ויש חשיבות גם לעניין אוצר בית דין. אוצר בית דין זה פתח גדול לקיום המצווה, ושונה המצב היום מבעבר. לחקלאים בודדים מאוד קשה להתמודד עם השמיטה, צריך להפקיר את היבול וכדו', אבל כיום שיש הרבה משקים שיתופיים, במשקים שיתופיים קל הרבה יותר להסדיר עניינים של אוצר בית דין.

א. "יש קניין" – יסוד היתר המכירה

היתר המכירה בנוי על סמך יסודות של קדמונים. נכון הוא שיש ביסודותיו מחלוקות שונות, אבל ההכרעה של גדולי הפוסקים הייתה להיתירא והסתמכה על סברת בעל התרומה (הל' ארץ ישראל), והגר"א¹ שהכריעו שבזמן הזה, כיוון ששביעית בזמן הזה מדרבנן, קיי"ל יש קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ.

ראש המדברים על היתרם של בעל התרומה והגר"א, הוא מתלמידיו של הגר"א, ר' ישראל משקלוב, מחבר הפירוש תקלין חדתין על הירושלמי שקלים וס' פאת השולחן. הוא מבאר שהיסוד הנ"ל של ההיתר יש לו השלכה לשני דינים: פירות של נכרים וחיובם בתרומות ומעשרות ודין שביעית בפירות הגוי. יש דעות הסוברות שבפירות הגוי, גם אם נתמרחו על ידי הגוי, יש גזירה של בעלי כיסין, ובגין כך אסור לאכול את הפירות ללא הפרשת תרומות ומעשרות. למרות שכך סברו רוב הפוסקים לא נהגו להפריש מפירות הגוי. בס' פאת השולחן² מחדש שהיסוד לכך שאין נוהגים בזמן הזה להפריש תרומות ומעשרות

1. ביאור הגר"א לשו"ע יו"ד סי' שלא ס"ק ו, כח.

2. הל' דמאי, סי' טז ס"ק מ, הוצ' ספרים יד בנימין, ירושלים תשכ"ח, במיוחד דף עג ע"ב, וע"ע הל' שביעית סי' כג דף קה ע"א.

בפירות הגוי, מבוסס על היתרו של בעל התרומה שבזמן הזה יש קניין לגוי להפקיע מקדושתה של ארץ ישראל.³ הרמב"ם פסק אמנם שאין מפרישים תרומות ומעשרות בפירות הגוי למרות שקי"ל שאין קניין (רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"י), כי מירוח הגוי פוטר (רמב"ם שם ה"א). לדעתו גזירת בעלי כיסין תקפה רק במקרה שהגוי מפריש תרומות ומעשרות מפירותיו, ומשמעותה שתרומה זו אסורה, "שלא יהיה זה הממון לישראל ויתלה אותו בגוי כדי לפוטרו" (רמב"ם שם פ"ד הט"ו); לפי דעה זו אם הגוי לא הפריש לא חל חיוב הפרשה על פירותיו אפילו אם ישראל קנה אותם. הרבה מן הראשונים חולקים על הרמב"ם, ולדעתם גזירת בעלי כיסין מתייחסת לסתם פירות הגוי שנתמרחו על ידי גוי ולאחר מכן נקנו ע"י ישראל. לכן למרות שקי"ל שמירוח הגוי פוטר (מנחות סז ע"א) – פירות הגוי חייבים בתרומות ומעשרות בגלל גזירה זו.⁴ פאת השולחן מחדש שכיום אנו סומכים על דעת ס' התרומה והגר"א, שכיוון שחיוב תרומות ומעשרות אינו אלא מדרבנן, לכן קי"ל יש קניין, ולשיטה זו אין גזירת בעלי כיסין (פאה"ש מבאר שגזירת בעלי כיסין היא רק אליבא דר' יוסי שס"ל תר"מ בזה"ז מדאורייתא, אך אגן קי"ל כרבנן דר' יוסי).⁵ חידוש זה של ספר התרומה נאמר הן בהל' תרומות ומעשרות והן בהל' שביעית, אלא שבעניין תרומות ומעשרות מעשים שבכל יום שאין מחמירים ואוכלים מפירות הגוי בלא הפרשה, ואילו לגבי שביעית נולד פולמוס גדול ואדיר מסביב לשאלה זו. הסיבה לכך היא ששמיטה זוהי מצווה יקרה, המתחדשת מידי שבע שנים ואז יש התעוררות יותר גדולה, אבל יסוד ההיתר בשניהם שווה.

פאת השולחן⁶ מזכיר את סברתו של הבית יוסף⁷ שאף לרמב"ם שאין קניין זהו דווקא כאשר חזר הישראל ולקחה אך כשהיא ביד הגוי קי"ל יש קניין. הפאת השולחן⁸ דוחה דבריו אך מקבל את היסוד האחר של הבית יוסף שבשביעית יש לימוד מיוחד "לכם ולא לגוי". מקור הדברים במדרש בספרא על פרשת בהר, שם לומדים חז"ל: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה – לכם ולא לאחרים" (ספרא בהר פ' א). לימוד זה אינו קשור לדין שביעית בזמן הזה, אלא יש דין מיוחד שבגוי אין שביעית. ולכאורה הדברים תמוהים, שכן הלימוד הזה מתייחס לאיסור

3. עי' תורה שבעל פה, שם, עמ' 2.

4. פאה"ש מביא שזוהי שיטת הראב"ד, רש"י, וכל בעלי התוספות, הר"ש הרא"ש.

5. וע"ע ס' התרומה, הל' ארץ ישראל, הוצ' מכון התורה והארץ, הערה רח.

6. הל' שביעית סי' כג, הוצ' יד בנימין ירושלים תשל"ח, דף קה ע"א.

7. שו"ת אבקת רוכל סי' כד, וכס"מ הל' שמט"י פ"ד הכ"ט.

8. בעקבות הגר"א בביאורו סי' שלא ס"ק ח.

האכלת פירות שביעית לגוי, כפי שגם נפסק ברמב"ם (הל' שמט"י פ"ה הי"ג): '...ואין מאכילין אותן (פירות שביעית) לגוי ולשכיר...' – אך אין מדברים על קדושת הקרקע או קדושת הפירות שלה, אלא יש דין שגוי אסור לו לאכול פירות שביעית, שנא' "לכם לאכלה...". אך מניין מצא הבית יוסף סמך לכך שבכלל לא נוהג שביעית בשל גוי. במה קשור איסור האכלת פירות שביעית לגוי להפקעה של הקדושה? אלא יש לומר שאין כאן לימוד נוסף אלא עיקר הפסוק אומר שגוי לא יכול לאכול פירות שביעית. אלא היא גופא – העובדה שאנחנו רואים שהתורה אסרה על גוי לאכול מפני קדושת שביעית, זה מלמדנו שהגוי מופקע מדיני שביעית לגמרי, ולכן בקרקע של גוי אין איסורי שביעית. יש קשר בין כל החלקים של דיני שביעית: ההפקר, איסורי מלאכות והיתר אכילת הפירות. כיוון שאנו רואים שאין היתר אכילה לגוי בפירות שביעית ממילא גם החלקים האחרים של דיני שביעית אינם קיימים. בזה שונה דין שביעית מדין תרומות ומעשרות. בתרומות ומעשרות יש רק איסורים, יש איסור טבל, והפרשת תרומות ומעשרות מפקיעה איסור טבל. לכן דין הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הגוי תלוי בסוגיית יש קניין או אין קניין, שאם אין קניין הפירות אסורים, ואם יש קניין הפירות מותרים גם בלא הפרשה. אבל שביעית קשורה במצוות "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה", והמצווה קשורה בעצם הקדושה. דין של קדושת שביעית יכול להיות רק אם אפשר לקיים את המצווה. אבל אם אי אפשר לקיים את המצווה זה גופא מפקיע הלכות שביעית. – גוי שמופקע מקדושת שביעית, מופקע ממצוות שביעית.⁹

מצאנו יסוד דומה בהקשר לדין אחר – דין נטע רבעי בפירות הגוי, ואף שם מוכרחים להגיד שהיסוד הוא שקיום המצווה היא עצמה חלק מהקדושה. נאמר במשנה תרומות פ"ג מ"ט: "ר' יהודה אומר אין לעובד כוכבים כרם רבעי וחכמים אומרים יש לו..." והרשב"א¹⁰ מסביר את המחלוקת בין ר' יהודה לרבנן, שר' יהודה סובר שאין רבעי בפירות הגוי כי יש קניין לנכרי להפקיע ואילו רבנן שסוברים שיש רבעי נוקטים שאין קניין. הרמב"ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי פ"י ה"י כותב:

ויש לעכו"ם נטע רבעי, שאם בא לנהוג במצוה זו הרי הוא קדש כנטע רבעי של ישראל.

9. עיי' תורה שבעל פה, שם, עמ' 3.

10. חידושי הרשב"א לב"ק סט ע"א ד"ה וא"ת, וכן סוברים גם ר"ש ורא"ש למשנה תרומות שם.

ומשמע מדבריו שדין נטע רבעי בפירות הגוי תלוי ברצונו של הגוי, וכלשון הרמב"ם: "שאם בא לנהוג במצווה זו..."¹¹, אך בלא רצונו של הגוי אין נטע רבעי בפירות, ובכך לכאורה סותר הרמב"ם את עצמו שכן פסק הן בהלכות שמיטה והן בהלכות תרומות שאין קניין לגוי להפקיע! אלא יש לבאר לדעת הרמב"ם שדין נטע רבעי בפירות הגוי אינו תלוי כלל בסוגיית יש קניין או אין קניין. רואים שיש כאן דין יותר כללי שנוגע לקיום המצוות ע"י הגוי, וכן אומר הרמב"ם בפירוש המשניות (תרומות שם): "אעפ"י שאין הגויים חייבין במצוות אם קיימו מהם משהו מקבלים עליהם מקצת שכר...". לדעת הרמב"ם גוי יכול לקיים את המצוות פרט למצוות מסוימות שהוא אינו יכול, ובזה דנה המשנה. העיקר במצוות נטע רבעי זוהי מצוות האכילה, כפי שכותב הרמב"ם הל' מע"ש פ"ט ה"א: "נטע רבעי הרי הוא קודש שנא' ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קודש הילולים לה' ודינו להאכל לבעליו בירושלים...", לכן מסביר הרמב"ם את מחלוקת ר' יהודה וחכמים, שהשאלה היא אם גוי יכול לקיים מצוות נטע רבעי: אם יכול לקיים – ממילא חל על זה נטע רבעי, ואם לאו, לא חל דין נטע רבעי. לכן משתמש הרמב"ם בביטוי: "אם רצה לנהוג" אז זה קיים, ואם לא רצה לנהוג, אז אין רבעי. מצאנו א"כ יסוד דומה בשביעית ובנטע רבעי. למרות שאנו נוקטים אין קניין, אין חובת רבעי בגוי אא"כ רוצה בכך. ומכאן שקיום מצוות רבעי תלוי בקדושת הפירות, ורק כאשר רוצה לנהוג קדושה בפירות והקדושה חלה, נגררים אחרי הקדושה כל חובות מצוות רבעי. וכאמור זה נכון הן בפירות שביעית של גוי והן בפירות נטע רבעי של גוי. בדברים אלו מוסברים דבריו של הבית יוסף באבקת רוכל וכן דבריו של פאת השולחן כנ"ל.¹¹

מסביב לדבריו של הבית יוסף התקיים פולמוס גדול, ולמרות זאת הוכרע ונהגו בעבר כדעת הבית יוסף ובפרט במשך מאה השנים האחרונות, ועל סמך היסודות הנ"ל מבוסס היתר המכירה. מצד שני ברור שהיתר המכירה מציל מן האיסור ועם זאת, אין בכך משום קיום המצווה ולכן יש לדאוג שכן יקיימו את המצווה. המצווה של שביעית זה עניין רק של חקלאים וגם זה צריך לדעת. יש הבדל בין החקלאים ובין הצרכנים. מי שעליהם מוטל עיקרו של הניסיון אלו החקלאים, ולכן נקראו גיבורי כוח עושי דברו, ועיקר מגמתנו להקל את המעמסה מן החקלאים, כדי שיוכלו לקיים את המצווה הזו במידת האפשר.

11. עיי' תורה שבעל פה, שם, עמ' 4.

ב. גידול במצעים מנותקים בשביעית

1. היתר הבית

עד כאן דיברנו על הדברים הישנים, וכעת ביחס לדברים החדשים. ראיתי את המשתלות בגוש קטיף ואת הגידולים המיוחדים. היתרם בנוי על שני יסודות: האחד דין של בית, שמבואר בירושלמי (ערלה פ"א ה"א) שבבית פטור מתר"מ שנא' "היוצא השדה" בתרומה, ואילו בשביעית יש ספק, שכן מחד נאמר "שדך לא תזרע" אך מאידך נאמר "ושבתה הארץ". החממות בנויות כבית, השטח גדול מאוד, ובנוי עם קירות ועם דפנות, ואף על פי שהחממות אינן בית דירה ואין נוהגים לישון שם, מ"מ זה בית. ועל כגון דא כתב פאת השולחן שמותר בשביעית בזמן הזה.

כאמור הבית שדן עליו הירושלמי זהו בית ממש, עליו נאמר בירושלמי וכך גם נפסק להלכה שבתרומות ומעשרות פטור ובשביעית הוא ספק. אמנם המשנה שביעית (פ"ב מ"ד) אומרת: "ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה", ומשמע שגידול בבית אסור בשביעית עצמה. אלא שהנידון במשנה שונה מן הנידון בירושלמי: במשנה אין מדובר שהאילן בתוך הבית, אלא מדובר על עשיית בתים לזמורות לענפים ולפירות. אילו היה מדובר על גידול בתוך הבית המשנה לא הייתה נוקטת בביטוי "בתים" בלשון רבים אלא גידול בבית. יתר על כן רבינו חננאל (ע"ז נ ע"ב) מפרש בצורה שונה לגמרי, ולדעתו עשיית בתים קשורה להמשך המשנה "ומשקין אותן"; וכך כותב ר' חננאל: "בתים – פי' חופרין להן נקעין בעיקריהן שיתקבצו בהן המים וכו'". לאור הנ"ל אין סתירה בין המשנה לדין הירושלמי.

הירושלמי סובר שדין בית לא נאמר בתרומות ומעשרות ולכן המגדל בבית פטור מתר"מ, לעומת זאת בערלה חייב שכן נאמר "כי תבואו אל הארץ", והמילה "ארץ" כוללת גם בית. יש לומר שכאשר חילקו את ארץ ישראל חילקו שדות ולא חילקו בתים, וקדושת ארץ ישראל מתייחסת לשדות באופן מיוחד ולא לבתים. לכן לגבי ערלה שאין קשר בין תוקף חיובה לבין קדושת ארץ ישראל, וחייב בערלה אף בחו"ל, לכן חייב בערלה אף בבית. אך בעניין תרומות ומעשרות שחיובה הוא מחמת קדושתה של ארץ ישראל – המגדל בבית פטור.

2. הגדרת מלאכות זורע נוטע וזומר

הזכרנו את דברי רבנו חננאל, ויש כלל: כיוון שכל דבריו דברי קבלה והלכותיו מן הגאונים, יש ללמוד את דבריו בדקדוק גדול. הגמ' שבת (עג ע"ב)

אומרת: "...א"ר אמי זומר חייב משום נוטע והנוטע והמבריק והמרכיב חייב משום זורע..." ומפרש רבנו חננאל:

הנוטע וולד הוא של זורע, כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל המקום ההוא ומוסיף פירות...

מה א"כ ההבדל בין זורע לנוטע לדעת רבנו חננאל. ויש לומר שיש הבדל בין הזורע לבין הנוטע הן בפעולה והן בתוצאה. **בזורע הוא יוצר דבר חדש**. מה שזרע מתקלקל ומזה צומח דברים אחרים, לעומת זאת, **בנוטע הוא נוטע ענף, ואותו ענף עצמו גדל**. היסוד הזה, יש בו נפקא מינה גדולה לגבי שביעית. לדעת רבנו חננאל יש לומר שיש הבדל בין זורע גרעין אשר מתקלקל, וממנו צומח דבר חדש לבין נוטע ייחור שאינו מתקלקל והוא עצמו צומח ועליו גדלים הפירות. הזורע גרעין של עץ פרי יהיה חייב מדאורייתא בשביעית ואילו הנוטע ייחור יהיה אסור רק מדרבנן.

לאור הנ"ל יש להסביר את המחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד. נאמר ברמב"ם הל' שמטו"י פ"ד הט"ו:

עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמינית אם זרעו לזרע בין זרעו בין ירקו אסור במוצאי שביעית כשאר הספיחים, ואם זרעו לירק הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר, זרעו לזרע ולירק זרעו אסור משום ספיחים וירקו מותר.

ועל כך משיג הראב"ד:

א"א לא מצינו בזורע בשביעית שום היתר שהרי אמרו הנוטע והמבריק פחות מל' יום לפני ר"ה אסור לקיימן בשביעית והנוטע בשביעית במזיד יעקור... ואי משכחת לה בנזרעו לא משכחת לה אלא בשזרעו עכו"ם אי נמי במקומו' שהשביעית מדבריהם דאפשר דלא אמרינן בהו יעקור.

לדעת הרמב"ם יש מקרים שזרע בשביעית ונכנס לשמינית הפרי מותר, ואילו לדעת הראב"ד אסור. יש להסביר לדעת הרמב"ם שיש הבחנה בין נוטע לבין זורע. הגזרה של חז"ל לעקור נאמרה לגבי נוטע, וכן נאמר במשנה שביעית פ"ב מ"ו:

אין נוטעין ואין מבריקין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה ואם נטע או הבריק או הרכיב יעקור...

יש להסביר את הרמב"ם לאור ההבחנה שעשה רבנו חננאל בין זורע לנוטע. הגזרה היא רק בנוטע כי רק בנוטע קיימת התוצאה של הפעולה. הנוטע נטע את

הייחור והייחור קיים והתפתח, וזאת בניגוד למה שאמרה תורה, ולכן חכמים גזרו "יעקור", כי לא ייתכן שיוותר מה שנטע באיסור. מה שאין כן בזורע שהאדם עושה את פעולת הזריעה, הזרע עצמו התקלקל והצמח הוא בבחינת "פנים חדשות באו לכאן" – על כך לא גזרו חכמים.

רבנו חננאל בשבת שם, מתייחס גם למלאכה הזומר:

והזומר – המקום שזומר באילן מתגדל המקום ההוא ומוסיף פירות ונמצא כנוטע לפיכך אמרין בזומר חייב משום נוטע...

רבנו חננאל מדקדק בהגדרתו את מלאכת הזומר שפעולת הזמירה גורמת לתוצאה כפולה. ראשית שעצם פעולת הזמירה גורמת לצמיחה מחודשת מאותו מקום שזמר, ובנוסף היא גם גורמת לצימוח של פירות. ולפי זה בפעולות גיזום אחרות שאינן גורמות להצמחה דווקא ממקום הגיזום אלא צימוח במקום אחר לא יהיה בכך איסור דאורייתא של זמירה. כמו כן אם גוזם את הענף וכתוצאה ממנו יתפתחו ענפים חדשים ולא פירות אף זה אינו זמירה האסור מן התורה, כי הזמירה גורמת להצמחה של פירות.

דבר דומה אנו מוצאים בדברי הרמב"ם בהל' שבת פ"ח ה"ב:

הזורע כל שהוא חייב, הזומר את האילן כדי שיצמח הרי זה מעין זורע, אבל המשקה צמחין ואילנות בשבת הרי זה תולדת זורע וחייב בכל שהוא...

הרמב"ם מבחין בהגדרה בין זורע לבין זומר. בזורע די בכלשהו, לעומת זאת בזומר יש חשיבות לצורך בצימוח, וההסבר לכך הוא שבזורע – הוא זורע את הגרעין וזה הולך לאיבוד, אך בזומר הוא עושה כן כדי שיצמחו לאחר מכן פירות. וכאמור רבנו חננאל מדקדק שבנוסף לפירות הצומחים בעקבות הזמירה, יש חשיבות גם למיקום ולעובדה שבמקום הזמירה מתפתח הענף החדש.

בגמ' מו"ק ג ע"א, נאמר: "והתניא שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור – אין לי אלא זירוע וזימור... מיניין שאין מקרסמין ואין מזרדין... ת"ל שדך לא כרמך לא...", ורש"י מפרש: "מקרסמין היינו זימור אלא שקרסום שייך באילנות". מה ההבדל בין הקרסום לבין הזימור; מדוע פעולת הזימור היא אסורה מדאורייתא ואילו הקרסום אינו אסור אלא מדרבנן? אלא שכאמור רבנו חננאל מדגיש שלא כל פעולה שהיא כעין זמירה אכן נחשבת זמירה. הזמירה היא רק כאשר פעולה זו גורמת הצמחה באותו מקום ורק כאשר היא גורמת להצמחת פירות. לכן יש לומר שהקרסום דומה במידת מה לזמירה אך אין בה את התוצאות שהזכרנו לעיל, ולכן היא אינה זמירה גמורה וממילא אינה אסורה מדאורייתא. כמו כן

הרמב"ם בהל' שמט"י פ"א ה"ה כותב: "ולא יפרק העלין והבדים היבשים..." אך זו אינה זמירה האסורה מדאורייתא, כי שם גוזם את כל הענף, ולכן אינו דומה לזומר שחותך גוזם חלקו של ענף כדי שהענף עצמו יחזור ויצמיח ענף חדש.

3. עציץ בשביעית

לגבי הדברים החדשים שראינו לקראת השמיטה הזו, גידול של עציצים בחממות, צריך לעסוק ביסוד החיוב בעציץ נקוב ובפטור של עציץ שאינו נקוב. נאמר במשנה (שבת צה ע"א): "התולש מעציץ נקוב – חייב, ושאינו נקוב – פטור. ורבי שמעון פוטר בזה ובזה". והגמ' דנה בסברת ר' שמעון, ומסקנתה:

אמר ליה: לכל מילי – רבי שמעון כתלוש משוי ליה. ושאני לענין טומאה – דהתורה ריבתה טהרה אצל זרעים, שנאמר על כל זרע זרוע אשר יזרע.

ובתוס' (שבת שם, ד"ה ורמינהו) מבארים מה ההבדל בין טומאה לשאר דינים, וכך כותב תוס':

ועוד פר"י דה"ק אין בין נקוב לשאינו נקוב לענין מעשר ופאה וכלאים דכיון דכתיב בהו שדך וכרמך וכן במעשר כתיב היוצא השדה שנה שנה חשיבי תלוש בין נקוב בין שאינו נקוב ואין בו חילוק אלא לענין הכשר זרעים וכל דדמי ליה כגון שבת שאינן תלוש בדבר שהוא חשוב שדה אלא בתלוש ומחובר ובהנהו לא הוי נקוב כשאינו נקוב...

מדברי התוספות מתבאר שיש דינים שלגביהם יניקה מספיקה וזאת מפני שמה שחשוב הוא שהצמח יהיה תלוש או מחובר. אם הצמח יונק, אזי נחשב מחובר והתולשו בשבת חייב. לעומת זאת יש דינים אחרים שלא די ביניקה כמו תרומות ומעשרות ולא די בנקב קטן כדי לחבר אלא יש צורך שכל מצע הגידול יהיה חלק מארץ ישראל. לכן לדעת ר' שמעון למרות שהעציץ נקוב, הצמח יונק ולכמה דינים נחשב הצמח מחובר, אך לגבי דין תרומות ומעשרות ודינים נוספים, מה שגדל בתוך העציץ ייחשב מנותק, מפני שסוף סוף אינו גדל באדמת ארץ ישראל. לאור הנ"ל יש להסביר את דברי הרמב"ם הקובע שאף הגדל בעציץ שאינו נקוב נחשב כנקוב בדין ערלה; וכך כותב הרמב"ם הל' מע"ש פ"י ה"ח:

הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אע"פ שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות.

רואים מדברי הרמב"ם שהנוטע אילן בעציץ שאינו נקוב – חייב בערלה. ונראה שהדין הזה שמחשיבים עציץ שאינו נקוב כאילו הוא נקוב, זהו רק

בהלכות ערלה ולא בהלכות תרומות ומעשרות, ולכן הרמב"ם מביא דין זה רק לגבי ערלה ומדגיש שבכה"ג חייב בערלה. וההסבר להבחנה בין דין תרומות ומעשרות לבין דין ערלה נובע מכך שיש חיוב ערלה אף בחו"ל, לעומת חיוב תרומות ומעשרות שאינו חל אלא בארץ ישראל. כפי שאמרנו לעיל אליבא דר' שמעון, בעציץ נקוב נאמר אנחנו בעציץ שאינו נקוב. במקום שצריך שהאדמה תהיה של ארץ ישראל לא די בנקב כדי לחבר את הצמח. וה"ה כאן לגבי ערלה שאין צורך בדין ארץ ישראל ממילא די ביניקה ובפעפוע כדי שהאילן ייחשב מחובר וממילא חייב בערלה. **לעומת זאת בתרומות ומעשרות שחיובה הוא רק בארץ ישראל מודה הרמב"ם שאף אילן שגדל בעציץ שאינו נקוב פטור מתרומות ומעשרות, כיוון שחסר בדין ארץ ישראל.** יסוד דומה אפשר למצוא בדברי הרמב"ם לגבי דין ספינה גוששת, וכך כותב הרמב"ם בהל' תרומות פ"א הכ"ג:

עפר חוצה לארץ שבא בספינה לארץ, בזמן שהספינה גוששת לארץ הרי הצומח בו חייב בתרומה ומעשרות ושביעית כצומח בא"י עצמה.

צמח הגדל בעפר הבא מחוץ לארץ, והספינה גוששת בחוף של ארץ ישראל – הפירות חייבים בתרומות ומעשרות ושביעית. ויש לציין שהרמב"ם כאן אומר את דינו רק בהקשר לתרומות ומעשרות ושביעית ואילו לגבי ערלה הוא אינו מזכיר דין זה. יש חידוש גדול של ר"י בן מלכי צדק עפ"י הירושלמי שמבאר מה עניין העפר של חו"ל שבא לארץ ישראל; וכך כותב ריבמ"ץ למשנה בחלה פ"ב מ"ב:

עפר חוצה לארץ שבא בספינה בארץ יש חייב במעשרות ובשביעית. פ"ה הגדילין באותו עפר חייבין במעשרות ובשביעית, דכתי' כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה, כלומר כל עפר שאתם דורכים רגליכם עליה בארץ יש' לכם תהא.

כלומר שמהפסוק "כל מקום אשר תדרך כף רגלכם..." למדנו שאפשר להוסיף על ארץ ישראל. ויש להאריך ולהסביר את דבריו של ריבמ"ץ ואכ"מ. ומ"מ יש לומר שלכאורה מצאנו שאפשר להוסיף חלקים לארץ ישראל רק בכיבוש רבים כדברי הרמב"ם הל' מלכים פ"ה ה"ו. לכן יש לומר שכאשר רוצים להוסיף ולספח חלקים של חו"ל לארץ ישראל, בכה"ג צריך כיבוש רבים, אך בנד"ד הספינה נמצאת בארץ ישראל אלא שהעפר בא מחוץ לארץ. לכן די גם בכיבוש יחיד, והפסוק "כל מקום אשר תדרך..." מלמדנו שאפשר לצרף עפר של חוץ לארץ ולצרפו לארץ ישראל. **לכן גם הרמב"ם מביא דין רק בהקשר לתרומות ומעשרות, כי רק לגבי תרומות ומעשרות וההלכות הדומות, יש דין בארץ ישראל,** ולכן יש משמעות לעפר שבא מחו"ל וצירופה לארץ ישראל עפ"י הפסוק הנ"ל.

אבל בערלה שאין דין בארץ ישראל, וחייב בערלה גם בחו"ל אין צורך בחידוש הפסוק ואין צורך בצירוף העפר של חו"ל לארץ ישראל.

כפי שראינו, העציצים מונחים על יריעה של פלסטיק (פוליאטילן) וזו מנתקת בין העציצים והצמחים הגדלים בהם לבין קרקע עולם. ואמנם יש שאלה לגבי יריעות אלו שמונחות במשך זמן רב, שמא הן מתבטלות לקרקע וממילא נמצא שהצמח מונח בקרקע עולם.

והאמת היא שיש לומר שיריעה של פלסטיק לעולם לא יכולה להיפך לקרקע. מצאנו לגבי דין סוכה שפסולה כאשר היא נמצאת למעלה מעשרים אמה, שאם מוסיפים עפר בתחתיתה, אזי הסוכה מצויה בפחות מעשרים אמה וכשרה. זהו רק כאשר חסר עפר ואז אם ממלאים עפר נמצא זה ממלא את החסר. וכן מבואר בשו"ע (או"ח סי' תרלג סעי' ג-ד), שאם רוצה למעט את העשרים אמה ע"י הוספה של תבן או עפר, הרי זה ממעט אם מבטל את העפר והתבן למקום הסוכה, אך אם מוסיף כרים וכסתות – אין זה ממעט אפי' אם בטלם. הוא הדין בנד"ד – הפלסטיק לא נהפך לעפר ולא לחומר של קרקע מפני שזה לא קרקע, ולכן אם יריעות הפוליאטילן מונחות זמן רב – אין בכך כלום. ואין זה דומה לדין הרא"ש שקבע בתשובה (כלל ב אות ד) שהגדל בקרקע שעל גג של בית חייב בערלה. ואמנם נחלקו הפוסקים לגבי דינו של הרא"ש¹², אך אף לפי הרא"ש יש לומר שהוא מחדש שקרקע של ארץ ישראל אין זה משנה אם היא למעלה או למטה, בכל מקרה היא חייבת. אבל בנד"ד שאין קרקע על היריעה של הפוליאטילן, כיוון שאין כאן קרקע – הביטול לא יכול להפוך את זה לקרקע.

4. במכירת העציצים לגוי – יש קניין

יש להוסיף גם שכל הגידול במצעים מנותקים הוא מלאכותי ומתבסס על חומרים כימיים שהחקלאי מוסיף ורק על ידו הצמח גדל, לכן אין זה דומה לצמח שגדל בקרקע עולם, שאמנם גם שם מוסיפים חומרים שונים אך בבסיסו של דבר הצמח גדל מחמת הקרקע.

לכל הנ"ל יש להוסיף היתר נוסף, והוא מכירת העציצים לגוי. בתחילה דיברנו על המחלוקת שבין הפוסקים אם יש קניין או אין קניין, ונקטנו כדעת הבית יוסף שיש קניין ועל יסוד זה מסתמך היתר המכירה. אך המחלוקת היא במקרה שהקרקע שייכת לגוי, ובזה יש סוברים שכיוון שמדובר באדמת ארץ

12. עי' ביאור הגר"א לשר"ע סי' רצד ס"ק סג.

ישראל, אין הבעלות של הגוי יכולה לשנות מבחינת קדושתה של ארץ ישראל, כמבואר בגמ' גיטין מז ע"א: "כי לי הארץ – לי קדושת הארץ". אך בנד"ד שאין אנו מדברים על אדמת ארץ ישראל אלא על עציץ ואפילו במקרה שהוא נקוב, אין הפירוש שעל ידי הנקב האדמה הופכת להיות חלק של ארץ ישראל, אלא שעל ידי היניקה אנו מחשיבים את הצמח כמחובר. לכן פשיטא אליבא דכו"ע, וגם למ"ד שסובר אין קניין בכה"ג יודה שיש קניין, ובפרט בנד"ד שמדובר בעציץ שאינו נקוב. אין במכירת העציצים שום בעיה, זה מטלטלין בוודאי אין בכך איסור לא תחנם, ומבחינה מעשית אין שום קושי בביצוע המכירה לכן בוודאי יש להוסיף את זה כסניף לכל ההיתרים שהזכרנו לעיל.

ג. סוף דבר

כפי שהזכרנו בפתיחת הדברים, יש להתאמץ בביצוע אוצר בית דין. יש הבדל בין חקלאים פרטיים שיש עבורם קושי גדול לשמור את השמיטה, כיוון שכל אחד צריך להפקיר את היבול, לבין מבנה משק שיתופי שהדבר הוא יותר קל גם מן הבחינה המעשית אך בעיקר מן הבחינה ההלכתית. ברור שבית הדין חייב לשלם עבור ההוצאות של הגידול, ומה שנכלל בהוצאות אין זה בגדר סחורה. יש לעשות אומדן של ההוצאות לפי השנים הקודמות, וכאמור במשק שיתופי וציבורי קל יותר לעשות תחשיב של הוצאות והקולא הנוספת היא שאין הבלטה של הבעלות הפרטית של החקלאי. לכן הרבנות הראשית לישראל ארגנה בצורה מאד רצינית אוצר בית דין של היין, וכאמור למרות שאנו סומכים על היתר המכירה יש חשיבות במגמה של צמצום ההיתר עד כמה שאפשר.

הרמב"ם הל' שמיטה ויובל (פ"י ה"ח) כתב ששביעית תלויה ביובל וברוב יושביה עליה, וזה יתקיים בע"ה לימות המשיח. לכן נבקש, נתפלל, נקווה ונצפה שיבוא משיח צדקנו ויחזיר שמירת שמיטה כהלכתה.